

MILAN KUNDERA, PEDAGÓG, SPISOVATEĽ, DRAMATIK, FAMU A ŽIACI... (rozhľady)

PETER HLEDÍK

Úvahu o Milanovi Kunderovi ako pedagógovi, u ktorého som mal možnosť necelé tri roky poznať svet literatúry, princípy umenia románu a vôbec začínať chápať tvorivý proces, začnem netradične v Trenčianskych Tepliciach. V roku 1993 som tu spoluzakladal medzinárodný filmový festival Art Film, o dva roky neskôr sme začali udeľovať cenu pre mimoriadne osobnosti kinematografie Hercova Misia, neskôr rozšírenú na Umelcova misia. Cenou je mosadzná tabuľka s menom umelca na Moste slávy. Laureátmi sú dnes desiatky svetových prevažne hereckých legend. V štatúte sa píše, že cena je určená umelcovi, ktorý svojou tvorbou výrazne ovplyvnil myslenie, životný štýl a životné hodnoty svojej generácie.

Keď dnes uvažujem o Milanovi Kunderovi, som presvedčený, že pomyselnú najväčšiu tabuľku na Moste slávy by mal mať práve on. Ten, ktorý hlboko ovplyvnil myslenie, životný štýl a životné hodnoty mojej generácie a som presvedčený, že ešte mnohých nasledujúcich.

Milan Kundera a FAMU

Najprv niekoľko viet o jeho ceste do Lažanského paláca v Prahe. Kundera je známy tým, že vo svojej tvorbe často spája svoje dve veľké lásky – román a hudbu. Hudba ho sprevádza od mladosti – jeho otec, Ludovít Kundera, bol známym brnenským muzikológom, jeho syn absolvoval štúdium hudobnej skladby u Pavla Haasa a Václava Kaprála. Obdivoval Janáčka, Stravinského, Bacha, Beethovena... V týchto dvoch umeleckých odvetviach cíti podobné princípy, porovnáva ich históriu, nachádza príbuzné motívy. V hudbe a románe nachádzal Kundera podobné princípy v technike výstavby. Techniku polyfónie a inšpiráciu pre rozvrhnutie tempa v románe. Leoš Janáček ešte pred Stravinským vedel, že hudba musí niesť esenciálnu informáciu, inak je jej architektonická čistota poškodená. Rovnako ju musí niesť aj román, inak upadá do chaosu. V momente, keď dočítame román a nie sme schopní si spomenúť na jeho začiatok, je tu niečo zle.

V roku 1948 začal študovať na Filozofickej fakulte UK literárnu vedu a estetiku, po dvoch semestroch však prestúpil na FAMU, kde spočiatku študoval filmovú réžiu a potom scenáristiku u Miloša Václava Kratochvíla. Absolvoval ju v roku 1953. Po skončení štúdia začal na FAMU vyučovať svetovú literatúru, najprv ako asistent, od roku 1958 ako odborný asistent (po obhájení práce o Vladislavovi Vančurovi) a od roku 1964 už ako docent. „Rezignujem na hudbu i poéziu, práve preto, že mi leží príliš na srdci, a pôjdem robiť film, pretože ma zvlášť nepriťahuje. Zbavím sa tak ľahšie osobných záľub a budem robiť jedine to spravodlivé umenie, ktorému budem slúžiť,“ povedal Milan Kundera v rozhovore s A. J. Liehmom o svojich úvahách, ktoré sprevádzali jeho rozhodnutie prihlásiť sa na FAMU.

A ešte poznámka k A. J. Liehmovi, citujem svojimi slovami, ako nám on priblížil Milana Kunderu. Ako nám otvoril cestu k chápaniu jeho tvorby: Kunderovi musíte rozumieť úplne, inak ho nemá cenu čítať. Je autorom, ktorý má fantastický jazyk, aj keď v porovnaní napríklad s Vaculíkovým či Hrabalovým jeho jazyk je zdanlivo veľmi jednoduchý. Je spisovný, básnický, krásny. V tom je ale jeho genialita. Kunderu čítate a máte pocit, že všetkému rozumiete, ale po štyroch riadkoch, keď k textu trochu čucháte (ja by som povedal: keď s ním začnete dýchať), zistíte, že to vôbec tak nie je. V tom je jeden z Kunderových rysov génia. V jednom z rozhovorov povedal Liehm o Kunderovi

vetu, ktorá mi veľmi pripomínala, čo do nás vstúpil už v čase FAMU o tom, ako a či obhajovať svoju tvorbu, svoje životné postoje – lepšie to znie po česky: „Tady máte můj román a sbohem. Jestli je vám to málo, tak si spolu nemáme co říkat a jděte do prdele.“

Aké bolo Kunderovo prvé obdobie pedagogického pôsobenia na FAMU? Boli to roky vznikajúcej novej filmovej vlny. Učil alebo prednášal prakticky všetkým jej predstaviteľom. S Jiřím Menzelom som sa dlhé roky stretával na festivale Art Film, býval tam pravidelným a stálym hosťom. A o Kunderovi sme hovorili často. S istou dávkou závidosti raz povedal, že keď prednášal v Dubrovniku, neurobila na juhoslovanské študentky herectva dojem jeho cena Americkej akadémie, ale skutočnosť, že bol žiakom Milana Kunderu.

Ďalej citujem Jiřího Menzela: „Milan neprednášal, ale rozprával o literatúre. To boli aj pre mňa, veľkého čitateľa, ale iba absolventa jedenásťročky, veľké objavy. Prečítal som toho veľa, ale aby som mohol porovnať Jiráska s Walterom Scottom, Vrchlického s Baudelairem, to mi rozsvietil v hlave až Milan Kundera. Rozprával pomaly, hovoril akoby lenivo, v krátkych a výstižných vetách. Zaujímavo skúšal. Vzal nás do kaviarne, posadili sme sa okolo stola a rozprávali sa. Nielen o literatúre. Nakoniec nás Milan požiadal o indexy a každému napísal známku. Prvému dal jednotku, druhému jedna mínus, tretiemu zase jednotku a tak nás všetkých elegantným spôsobom ohodnotil. Obdivoval som ho a závidel mu aj inak. Bol to pre mňa vzor muža, ktorý vedel žiť. Vidím ho ako dnes, ako sa tmoľil pomalým krokom po Národnej triede, vysoký, štíhly, pekný mužský. Pre slečny veľmi príťažlivý.“

Aj naše semináre boli veľmi podobné. Ja som síce nebol v ročníku, kde jedným z hlavných pedagógov bol Milan Kundera, ale vďaka dvom mojim priateľom – Alexovi Koenigsmarkovi a Karlovi Steigerwaldovi som sa dostal na stretnutie s jeho študentmi scenáristiky a dramaturgie, pokiaľ sa pamätám, boli tam – Jirka Šik (syn ekonóma pražskej jari Oty Šika), Karel Steigerwald, Alex Koenigsmark, Paľo Benca, Zdenka Sidonová a Saša Ivančová. Určite to nebolo v kaviarni Slávia, tam by nás našli aj ďalší záujemci o seminár tvorivého písania, ale asi vo vinárni U Zpěváků za Národným divadlom. Vtedy slová kontaktáž a registráž už boli súčasťou slovníka mojej generácie. Témou toho dňa bola práve forma, akou osloviť neznámu krásku, veta, akou si ju získať. Všetci sa snažili byť originálni a vtipní. Keď sa pán docent obrátil na mňa, bolo mi trochu úzko, ale naraz ma niečo osvietilo a napadla mi jednoduchá odpoveď. Citujem v češtine: „Slečno, jste všude tak krásná jako to, co je vidět?“ Kundera sa na mňa dlho pozeral a potom sa zasmial a povedal: „Vy už nemusíte nic psát, u mne jste právě absolvoval...“ Pre mňa to bolo najvyššie vyznamenanie, viac ako červený diplom. Stretnutia v baroch a kaviarňach, to bola škola života. A treba spomenúť, že to bolo v úžasnej atmosfére doznievajúcich tzv. zlatých šesťdesiatych rokov. Hltali sme *Kto chytá v žite*, *Október v železničnej zemi*, *Legendu Eموke*, chodili sme do mestskej knižnice na čítané hry Ionesca, Becketa, Havla či Mrožka, neskôr do divadla Na zábradlí, do Národného divadla na skvelé inscenácie Otomara Krejču, na koncerty Smetáčkovcov, navyše tu bol ešte Semafor, Divadlo za branou, Činoherák, stávali sme každý štvrtok fronty pred kníhkupectvami, aby sa nám ušla najnovšia svetová literatúra alebo Hrabal či *Směšné lásky*, ku ktorým sa ešte vrátim. Večery, či skôr noci sme trávili v kaviarni Viola a viedli nekonečné polemiky, nie vždy už v triezvom stave. Ale patrili sme na FAMU a boli sme na to hrdí.

„Na FAMU prednášali osobnosti a styk s osobnosťou človeka obohacuje. Pre mňa to boli Milan Kundera, František Daniel alebo M. V. Kratochvíl,“ popísal inšpiratívne akademické prostredie režisér a scenárista Antonín Máša. V nabitých sálach Lažanského paláca, v posluchárni jeden alebo dva, často prednášal Kundera niekoľko hodín bez prestávok. O stavebných princípoch slávnych svetových poviedok a románov alebo spojnicach medzi literatúrou a filmom. Neformálne diskusie nad tabuizovanými spisovateľmi ako Franz Kafka potom pokračovali v pražských baroch a kaviarňach.

Pre všetky prvé ročníky prednášal Milan Kundera svetovú literatúru. Jeho žiaci na neho spomínajú rôzne, v jednom sú zajedno: bol to vynikajúci učiteľ, systematik, ktorý pre nich veľa urobil. (Iba poznámka k tomu deleniu – veľmi zjednodušene by sa dalo povedať, že existovala aj medzi nami hranica, ktorá oddeľovala „kunderovcov“ od „hrabalovcov“.) Všetkým nám však kládol na srdce, aby sme najneskôr do tridsiatich rokov prečítali celú *Bibliu* a aby sme sa naučili perfektne ovládať najmenej jeden cudzí jazyk. V dobe, ktorá nepoznala pojem kurzy tvorivého písania, nosil na svoje semináre diela európskych klasikov. Vybraný študent prečítal nahlas dve-tri stránky, Milan Kundera potom rozobral rozprávačskú techniku spisovateľa, stavbu jeho viet a kompozíciu odsekov a nakoniec nám dal ako domácu úlohu, aby sme rozvinuli náznak príbehu, ktorý si vypočuli, pokračovali v ňom, a to výrazovými prostriedkami jeho autora. Naše práce poctivo študoval a potom veľmi taktne rozšklbal.

Ja si pamätám na druhú metódu vyučovania Milana Kunderu. Tá spočívala v tom, že priniesol nejakú poviedku alebo román slávneho spisovateľa. My sme si prečítali časť poviedky alebo románu vybraného spisovateľa a on nám rozdal papiere a zadal nám úlohu: napísať svoju vlastnú poviedku, príbeh, ktorý sme si vymysleli, ale tak, ako by to bol napísal ten slávny spisovateľ, o ktorom práve prednášal. Čiže použiť jeho literárny štýl. Potom odišiel, prišiel o pár hodín a my sme každý čítali, čo sme napísali. Spočiatku sme si mysleli, že to je iba nejaký žart, alebo že to je nejaká hra, alebo že to je akýsi druh zábavy, ako falšovať dielo iného spisovateľa. Až neskôr sme prišli na to, že nie je ľahké. Znovu a znovu sme čítali text a pomaly sa pred nami otváral svet spisovateľa. Bolo náročné chápať tento svet, intímny svet spisovateľa, jeho spôsob myslenia a techniku písania a nám to odkrývalo záhady spisovateľského remesla. Práve toto cvičenie bolo štúdium literatúry v praxi. Bolo to také názorné, že to považujem za jeden z najlepších spôsobov vyučovania literatúry a písania vôbec.

FAMU a ďalšie osobnosti – Jaroslav Bouček, Evald Schorm, Břetislav Pojar, František Filip, František Daniel, Karel Kachyňa, Otakar Vávra. A. M. Brousil... Doba sa zmenila po auguste, študentský štrajk, doznievanie zlatých šesťdesiatych. Havel a Kundera. Absurdné divadlo a absurdná realita.

Směšné lásky boli pre nás zemetrasením. Naraz sme objavovali pocity, ktoré sme sa neodvážili, alebo skôr neboli schopní pomenovať. *Směšné lásky* zmenili náš vnútorný svet, zmenili aj náš život. Kontaktáž a registraž sa stali súčasťou aj života mojej generácie.

Akonáhle si uvedomíte, hovoril Kundera, že svet, ktorý vás obklopuje, si nezaslúži, aby ste ho brali vážne, dochádzate k závažným záverom. Pravdovravnosť sa stáva absurdnou. Prečo byť úprimný voči niekomu, kto je vlastne blázon, koho nemožno brať vážne? Prečo hovoriť pravdu? Prečo byť cnostný? Prečo brať vážne svoju prácu? A ako brať vážne sám seba v tomto bezvýznamnom svete – to by predsa bol už vrchol smiešnosti. Pocit, že svet nemožno brať vážne – to je priepasť. A *Směšné lásky* sú smiešne príbehy, odohrávajúce sa na pokraji tejto priepasti.

Kundera nám ukázal, že nie je umením zapredané, sfalšované, neautentické umenie, ktoré spolu s cudzími, prevzatými názormi a postojmi tvoria úhlavného nepriateľa pravého umenia. Neznášal umenie, ktoré sa chce za každú cenu zavdačiť.

Agnieszka Holland, Karel Steigerwald, Alex Koenigsmark a ďalší sme tam sedeli a hltali každé jeho slovo. Lenže potom prišla jar 1969, a to už sme si ho veľmi neužili, bol skoro stále vo Zväze spisovateľov na Národnej triede...

Ešte niekoľko poznámok na tému Kundera a film, respektíve Kundera a filmová adaptácia jeho románov.

Poznáme Jirešov *Žert* („*Optimismus je opium lidstva! Zdravý duch páchne blbostí. Ať žije Trockij!*“), Kachlíkov *Já truchlivý bůh* a *Nesnesitelná lehkost bytí*. Pôvodne mal veľký záujem nakrútiť film Ján Němec, hovorilo sa o Milošovi Formanovi, nakoniec sa Kundera rozhodol a román režíroval Philip Kaufman.

Směšné lásky – postupne vyšli tri zošity obsahujúce dohromady desať poviedok. Jednotlivé poviedky poslúžili ako základ niekoľkých študentských, celovečerných aj televíznych filmov. Autorom prvého kunderovského filmu pre kiná sa v roku 1965 stal spisovateľov niekdajší študent a neskorší režisér Hynek Bočan. Jeden z najmladších filmárov novej vlny si pre celovečerný debut vybral poslednú poviedku z prvého zošita *Směšných lásek*: *Nikdo sa nebude smát*. Pri čítaní krátkeho príbehu ho zaujala skutočnosť, „že niektorí ľudia bez toho, aby k tomu mali morálne právo, sa cítia povinní zasahovať do súkromného života jedinca, ktorý sa vymyká ich životným normám“. Takou postavou je vo filme netalentovaný grafoman Záturecký, ktorý skompiloval prácu o Mikoláši Alšovi. Teraz nalieha na asistenta z AVU Karla Klímu (hral ho Ján Kačer), od ktorého by rád získal kladný lektorský posudok. Klíma ale nemá odvahu povedať mu, že text je bezcenný.

Ako je u Kunderu zvykom, tento banálny akt zbabelosti dáva do pohybu sériu tragikomických príhod s nezvratnými následkami. Protagonista sa stále viac zaplieta do svojich klamstiev a výhovoriek, čo negatívne poznamenáva jeho pozíciu na univerzite aj vzťah s priateľkou Klárou. Scénar ani výsledný film Kundera nepovažoval za príliš vydarené. Nepáčila sa mu absencia reflexívneho rozmeru, nepáčil sa mu posun dôrazu z nerovného vzťahu Klímu a Kláry na stret hrdinov so spoločenskými normami. S odstupom rokov však pripustil, že *Nikto sa nebude smiať* predstavuje zrejme najlepšiu adaptáciu niektorého z jeho diel. Súhlasím.

Na jednej strane boli režiséri, ktorí sa venovali spoločensky relevantným témam a podrobovali ich „kritickému realizmu“. Výhradným dedičom tohto prístupu bol Evald Schorm (napríklad v snímkach *Každý den odvahu* alebo *Pět holek na krku*), hoci istá príbuznosť by sa podľa autora našla aj v raných Jirešových, Chytilovej a Formanových dielach.

Druhý smer bol vlastne návratom k lyrickej tradícii. Chytilová, Juráček, Jakubisko či Němec z estetického hľadiska obnovili záujem o obraz a formu. Meno Milana Kunderu sa v súvislosti s novou vlnou neobjavuje. Neprávom.

O československej novej vlne sa toho popísalo neúrekom. Ja by som citoval stručné vyjadrenie Radúza Činčeru, jedného z troch režisérov známeho Kinoautomatu, ten hovorí o novej vlne ako pozitívnych dôsledkoch negatívnych javov.

Keď sme si nedávno s Karlom Steigerwaldom po rokoch položili otázku, čo nám dal náš pedagóg, zhrnuli sme to do niekoľkých viet.

Niekoľko viet: Kundera nás naučil chápať európsky román. Naučil nás, že román – a dokazujú to jeho diela – je ako architektúra. Je to ako chrám, ktorý má pevné základy, na ktorých sa dá stavať voľne, s fantáziou, radosťou, iróniou a humorom.

KONTAKT

Mgr. art. Peter Hledík
peter@hledik.eu